

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

Infobulletin Parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem

Lente 2003, jaargang 15, nummer 1

Amorsrond

In het vorige Infobulletin werd in het artikel 'Sonsbeek: park geen beeldentuin' een opsomming van de kunstwerken in de parken gegeven. Daarbij werd een recente belangrijke aanwinst op het gebied van de beeldende kunst in Sonsbeek over het hoofd gezien.

De redactie wil dat graag goed maken met de foto op de omslag. De stenen sculptuur in een cirkel van tamme kastanjes is van kunstenaar Adri Verhoeven uit Kerkdriel. Op het kruispunt van zes paden liggen op een blok natuursteen twee kussens. De kussens, ook uit steen, gepolijst, lijken zacht en een hoge aaibaarheidsfactor te hebben. De titel van het werk is Amorsrond, naar de naam van de plek die door het kunstwerk zijn eigen symbolisch accent heeft gekregen. In dit stillere deel van Sonsbeek is het weer de ontmoetingplek van weleer, de plek waar harten sneller kloppen, voor elkaar en voor de natuur. Amorsrond in Sonsbeek, een spannend beeld op een bijzondere plek, 'n plek waar heden, verleden en toekomst samenkomen. Een plek met voor velen dierbare herinneringen, een plek om nooit meer te vergeten. Waarvan akte, met liefde gedaan.

Carol Otten

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaresse van de parken, de gemeente Arnhem.

Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem.

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum De Watermolen met een vaste bijdrage per lid.

Het lidmaatschap bedraagt per jaar minimaal:

voor particulieren:	€ 12,50
voor verenigingen:	€ 35,-
voor bedrijven:	€ 50,-

Bankrekeningnummer:

ABN AMRO 40 63 33 505.

t.n.v. Vrienden van Sonsbeek Arnhem

Bestuur Vereniging

Vrienden van Sonsbeek:

Luuk Broer, secretaris, tel.: 442 49 56
 Kees Hoogendijk, penningmeester, tel.: 445 84 08
 Loes Prakke, ledenadm. en pr, tel.: 443 34 95
 Tjada van den Eelaart-de Sitter, lid, tel.: 445 50 98
 Jan Vierdag, lid, tel.: 443 72 79
 Carel Otten, lid, tel.: 445 00 20

Adviseurs:

Jeroen Voskuilen, namens De Watermolen;
 Jeroen Glissenaar, namens MOW;
 Joop Morsink.

Kopij voor het zomernummer

Het zomernummer verschijnt 18 juni 2003

Uiterste datum inleveren kopij: vrijdag 23 mei 2003.

Ook foto's en ander beeldmateriaal zijn welkom. U kunt uw bijdrage sturen naar:
 Redactie Infobulletin, Zijpendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem,
 Telefoon: 026 445 06 60, E-mail: info@parksonsbeek.nl

Oproep

Wie komt de redactie versterken? We zoeken een vrijwilliger die de hoofd-/eindredactie van het Infobulletin en de contacten met vormgever en drukker op zich wil nemen. Ook mensen met belangstelling voor het schrijven van artikelen zijn welkom. Aarzel niet te bellen telefoon: 442 49 56.

De Stichting Bezoekerscentrum De Watermolen wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem en antwoord geven op de vele vragen over de vele parken van de Gelderse hoofdstad.

Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. De Watermolen is ook informatiecentrum voor de parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem en een goed startpunt bij een bezoek aan de parken.

Internet: www.dewatermolen.nl

Bestuur Stichting

Bezoekerscentrum De Watermolen

Jan Vierdag, voorzitter, tel.: 443 72 79
 Bart Beukema, secretaris en vice-voorzitter
 Marijke de Bruïne, penningmeester
 José Zijlker, lid
 Jaap Nieuwenhuis, lid

Secretariaat/ledenadministratie:

Vereniging Vrienden van Sonsbeek
 per adres Bezoekerscentrum De Watermolen,
 Zijpendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem,
 Telefoon: 026 445 06 60,
 E-mail: info@parksonsbeek.nl
 Internet: www.parksonsbeek.nl

Wethouder Chris de Ronde

“De stad groeit, Sonsbeek groeit mee”

“Arnhemmers moeten hier kunnen recreëren en genieten van de omgeving: de bossen, de vijvers, de tuin, maar ook van kunst, theater en muziek. Dat zijn de dingen die bij Sonsbeek horen. Die activiteiten geven een meerwaarde aan Sonsbeek en Sonsbeek geeft een meerwaarde aan die activiteiten. Het park is er voor de mensen. Ik zou me Arnhem niet kunnen voorstellen zonder Sonsbeek” dat zegt Chris de Rond, wethouder voor Groens Links in het Arnhemse College met ook de parken als aandachtsgebied.

De natuurbeleving is ook belangrijk maar dan denkt de wethouder toch eerder aan het Uiterwaardenpark Meinerswijk.

“Mijn voorganger Hein Bloemen heeft me op het hart gedrukt om toch vooral het onderhoudsniveau van dit cultuurpark te handhaven. Dat is het niveau waar we Sonsbeek met het honderd jarig bestaan op gebracht hebben. Dat niveau is dus nu ook mijn insteek voor het beheer en het behoud”

Verrommeling

Met de door de schouwgroep voor de Arnhemse parken gesignaleerde ‘verrommeling’ in de parken valt het best mee denkt De Ronde. De gedenknaald die in het park werd geplaatst bij de afsluiting van het jubileumjaar, het zogenaamde ‘Paaltje van Paul’ wordt daarvoor als voorbeeld genoemd. (Het paaltje was een initiatief van Paul Scholten, toen de burgemeester van Arnhem, red.)

De Ronde: “Honderd jaar geleden waren er mensen die zeiden: ‘Wat moet Arnhem met zo’n park?’ Nu zijn er mensen die zeggen Wat moet je met zo’n gedenknaald? Over honderd

jaar krijgt dat paaltje een heel andere waarde. Als iets een aantasting is van de cultuurhistorische waarde van het park, bijvoorbeeld een roestige container bij de Witte Villa, dan past dat uiteraard ook nu niet in het park. De stad groeit het park groeit mee. Er zijn in het verleden een stuk of vijf grote watermolens verdwenen. Daar is de grote waterval voor in de plaats gekomen. Als de molens er nu nog stonden en je nu zou zeggen: ‘die watermolens moeten weg’ dan zou dat echt niet meer kunnen. Maar nu is die waterval een historische gegeven in het park”.

Dingen veranderen

“De maatschappij is in beweging en zo’n park ook. Dat betekent dat er dingen veranderen. Daar moet je heel zorgvuldig naar kijken en daarom ben ik blij dat zo’n grote club als de Vrienden van Sonsbeek,

Als jongetje van acht speelde hij in het team van Alteveer mee in de voetbaltoernooien op de in zijn herinnering, “altijd stoffige” Ronde Weide. Rayonagent Van Veldhoven was toen de organisator.

Onlangs, op zijn vijftigste, ontving hij familie en vrienden in de Paladijn in Sonsbeek voor zijn verjaardagsfeest.

Chris de Ronde is, voor Groen Links, wethouder in Arnhem en heeft bij zijn aantreden onder andere de stadsparken dus ook Sonsbeek in zijn portefeuille gekregen.

Carel Otten sprak met de wethouder en doet verslag.

Wethouder Chris de Ronde: “Sonsbeek bij uitstek een waterpark”

kritisch meedenkt, maar je moet er wel voor waken dat je gewenste ontwikkelingen niet tegenhoudt”

Het Nederlands Watermuseum past voor de wethouder helemaal in die ontwikkeling van het park. “Sonsbeek is bij uitstek een waterpark: vijvers, waterval, beken, moeras gebieden en veel meer. Het museum zal straks absoluut een meerwaarde zijn voor Sonsbeek”

Sonsbeek 9

Kunst en Sonsbeek zijn bijna één woord vindt de wethouder. “Natuurlijk moet het niet zo zijn dat het lijkt alsof je hier door de tuin van Kröller Müller loopt. Maar de Sonsbeektentoonstellingen moeten blijven.

Oud- burgemeester Scholten bij de presentatie van zijn 'paaltje'. Geen verrommeling

Sonsbeek Buiten de Perken is de eerste tentoonstelling die ik me herinner. Soms kunnen beelden veel discussie oproepen. Dat gebeurde toen en ook nu weer bij Sonsbeek 9.

Je kunt prachtige beschouwingen over kunst houden maar waar het uiteindelijk op neer komt is: je vindt het mooi of je vindt het niet mooi. Die bollen van Sonsbeek 9 wil ik graag terug. Ik ga er niet over, maar dat is voor mij een toevoeging aan het park. Maar nu praat ik toch over mooi of lelijk. Wat ik wil zeggen: het moet niet te veel worden. Je moet er met zorg mee omgaan”

Visie

Er is wel gezegd: er moet een visie komen waarin wordt vastgelegd waar de grenzen liggen, met een paragraaf die houvast kan geven wat wel of wat niet kan.

De Ronde: “Waar ik dan mee zit is niet met het woord visie maar wel als zo'n visie een grens aangeeft. Dat is doodzonde. Dan beperk je jezelf. Als je nu met je gezonde verstand zegt, het park is ontzettend waardevol daar moet je met zorg mee omgaan, dan moet je geen visie gaan gebruiken om grenzen aan te geven. Dat is jammer. Dat conserveert. Het willen houden zoals het nu is, dat druist in tegen mijn idee, dat een park mee moet groeien met de stad, dat een park juist daardoor een meerwaarde krijgt”

Kern

“Je moet voor nieuwe ontwikkelingen openstaan. Je moet voorkomen dat het een oud park wordt. Zeker een park met een functie als Sonsbeek, zo'n park moet er voor de mensen zijn. De kern van de kwaliteit van Sonsbeek is dat het zo dicht bij de stad ligt, dicht bij de woonwijken” aldus wethouder De Ronde die uiteraard bij zijn aantreden net zoals al zijn voorgangers lid is geworden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek.

Carel Otten

Treintje met stops bij Zijpendaal, Ronde Weide en De Watermolen Vriendendag met slipjacht, schapen en high tea

Noteer in uw agenda:
10 mei 2003 Vriendendag.

De Vriendendag staat in het teken van nostalgie naar oude sferen. Een sfeer van meer dan een eeuw geleden toen het park nog particulier eigendom was van Baron van Heeckeren. Al rijdend of wandelend zult u telkens een verrassende ontmoeting hebben en ontdekken dat ook toen het park intensief gebruikt werd.

In vroegere tijden werd er door de mensen minder gewandeld ter verstrooiing maar velen vonden een ambachtin Sonsbeek. Denk alleen al maar aan de molens met hun molenaars. Ooit schijnen er schapen op de grote weide te hebben gelopen die een bijzondere Sonsbeekschapekaas leverden.

Treintje

Vanaf Bezoekerscentrum De Watermolen zal dus op zaterdag 10 mei regelmatig een treintje vertrekken. Deze volgt een vaste mooie route door de perken en eindigt ook weer bij De Watermolen.

De eerste stop is bij kasteel Zijpendaal. Op het grote gazon naast het kasteel is een 'herder' met zijn hond aan het werk om een kudde schapen bijeen te drijven. De trein rijdt door maar u kunt blijven kijken tot hij weer langs komt en zo kunt u naar de volgende stop: de Ronde Weide.

Hier wordt getoond hoe een 'slipjacht' van jagers te paard met een meute honden te werk gaat. Ook hier kunt u weer wachten tot de trein weer langs komt. Natuurlijk is het mogelijk een gedeelte wandelend af te leggen.

In het bezoekerscentrum De Watermolen wordt een soort 'high tea' geserveerd; d.w.z. een kopje thee of koffie met wat lekkers erbij.

De watermolen zal natuurlijk open zijn en kunt u uitleg krijgen over de werking van deze middeleeuwse 'fabriek' die met zeer duurzame energie draaiende wordt gehouden. Meer verklappen we niet, anders is de verrassing eraf.

Welkom op 10 mei op de Vriendendag

VERENIGING
**Vrienden
van
Sonsbeek**

Zondag 10 mei 2003 wordt een speciale dag voor alle Vrienden en hun familie en vrienden.

Deze zijn dan van harte welkom om weer eens van ons mooie parken te genieten.

De vereniging heet wel Vrienden van Sonsbeek maar ook Zijpendaal en Gulden Bodem horen erbij en dat is een groot gebied. Om toch iedereen zoveel mogelijk te kunnen laten zien gaat er die dag een treintje rijden naar de verschillende evenementen.

Dus ook de Vrienden die niet zo goed kunnen lopen krijgen de gelegenheid veel van de parken te zien.

De Vriendendag staat in het teken van nostalgie naar oude sferen. Foto Leven Park 1999

Terug naar Sonsbeek

'Oma Hertjes'

'Terug naar Sonsbeek'. Onder die noemer wil het Infobulletin meer ruimte geven aan herinneringen van leden en lezers aan de Arnhemse parken.

Rozanne van Putten zal de redactie van de rubriek verzorgen. Nieuwe bijdragen zijn welkom.

In dit Lentenummer, als eerste, de bijdrage van Hanneke de Jonge - Van den Eelaart, die al bijna veertig jaar in Noord Brabant woont.

Onlangs maakte ze weer eens een wandeling in Sonsbeek en nam bij het Bezoekerscentrum het winternummer van het Infobulletin mee.

Om het behoud van het park te ondersteunen, meldde ze zich direct aan als lid van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. Thuis kwamen er al bladerend en lezend in ons blad weer vele beelden boven uit haar 'relatie' met park Sonsbeek, een relatie die al ruim zestig jaar stand houdt.

Mijn ouders woonden op Molenbeke. Al heel jong werd ik in park Sonsbeek in de kinderwagen rondgereden door mijn oma die aan de Sonsbeekweg woonde. Later liepen we samen naar het park om de hertjes te voeren. Als ik bij haar op het balkon stond riep ik in kindertaal: 'Oma hertjes! Oma hertjes!' en wees in de richting van het park. In ons gezin met vijf kinderen kreeg oma daarna die kreet als naam: 'Oma Hertjes'

Van na de oorlog herinner ik me een groot vuurwerk op de Grote Weide ter gelegenheid van het vijftigjarig jubileum van Koningin Wilhelmina. De knallen vond ik angstig maar het Bengaalse vuur met rose en groene tinten en het slotstuk met draaiende, vuurspuwende wielen en de oplichtende beeltenis van Wilhelmina, was heel indrukwekkend. Rond dezelfde tijd herinner ik mij de 'pindamantjes' bij de Grote Waterval. Uit biezen manden met leren riemen verkochten ze

Indische lekkernij en pinda's.

De waterval was een spannende attractie: snel er bovenover.., en dan terug onderdoor.., waar het donker en glibberig was, de stenen uitgesleten en het water oorverdovend neerkletterde. Soms ging je voorlans over de 'rotsen'.. en maar zien dat je droge voeten hield!

Ook een jeugdfoto van mijn vader laat al zien dat hij met zijn zus en enkele buurtvriendjes, vanaf Boulevard Heuvelink, naar de waterval ging.

Als kind, renden we als jonge honden alle trappen in het park op en af. We schuifelden in de herfstbladeren, speelden 'boompje-verwisselen' en leerden namen van bomen kennen. Met ontzag keken we naar het beeld van Lorentz. We klommen naar de Apostelenberg en en Belvédère en waren heel tevreden met een zuurtje uit het rolletje Rang en zochten een prullenbak voor de papiertjes.

Mevrouw van Eelaar-Teubner, herfst 2000

Soms kregen we bij echt warm weer een schepijsje uit de mooie kar met 'zilveren' afdektorens, die net buiten het park stond. Natuurlijk gingen we nooit van huis zonder broodkorsten om de eendjes te voeren. Door tactisch te gooien probeerden we het brood eerlijk te verdelen. Ook bewaarden we altijd iets voor eendjes in andere vijvers. Genoeg had je nooit! De Zwanenbrug was een prachtige toegang. Voor ons was het leuk dat het water er snel onderdoor stroomde. We gooiden boomblaadjes of een stokje aan de ene kant in het water en renden naar de andere railing om te zien wie de winnaar was. En langs de beek waren ook kinderen die hun 'klomp-boten', met lange stokken vanaf de kant, behendig onder controle hielden. Vaag staat me bij dat er verderop in de beek een forellenkwekerij was.

Glaasje prik

De Theeschenkerij herinnert me aan een 'glaasje prik' en aan een familiefeest in 1954. Bij de viering van het honderdjarig bestaan van Park Sonsbeek besteedde de radio aandacht aan de facelift die het park heeft gekregen. Uit nostalgie ging ik er met mijn negentigjarige moeder vanuit Heesum heen. We waren verrast door de mooie entree aan de Apeldoornseweg en het vernieuwde hek van de hertenkamp, feestelijk behangen met lampen. Even stonden we stil, terug in de tijd!

Het nieuwe grind moest nog wat ingelopen worden en de Steile Tuin was in aanleg. Het Huis Sonsbeek, waarin vroeger de opleiding voor Bos- en Cultuurbouw van de Heidemij zat, was mooi gerenoveerd. We bekeken er een tentoonstelling. Nadien kwamen we heel vaak in het park en zagen een verder herstel, zoals de Tellegenbank, de vijveroevers en de nieuwe aanplant. De geschiedenis herhaalde zich: we namen grote zakken machinesnijdsel van de Heesumse bakker mee. Bij aankomst in het park werden we dan omringd door 'brutale'

ganzen en moesten moeite doen om de toegesnelde eenden te voeren. Ieder bezoek was echt een 'uitje'

Het park riep ook romantische herinneringen op: Ik wandelde er met vriendjes en moeder vertelde me dat vader haar bij de hangbrug ten huwelijk heeft gevraagd.

Bij De Boerderij werd telkens weer onze aandacht getrokken door de monumentale haan, gemaakt van boeren- en tuingereed-gereedschap.

Onze laatste bezoeken waren tijdens de Sonsbeektentoonstelling. Ik herinner me nog twee drijvende elementen, één op de Sonsbeekvijver, de ander op die van Zypendaal: ze vormden zo een boeiende verbinding tussen de parken. Als ik aan Sonsbeek denk, word ik een beetje warm. Ik kom zeker nog vaak terug!

Hanneke de Jonge-van den Eelaart

Hanneke bij de hertjes en met moeder, zomer 1942

Ongeveer 1920 van boven af: Jo van Eelaart, Guus Wind, Jaap Koopmans, Too Wind, To van den Eelaart, Gert Koopmans en mevrouw Koopmans met huisgenote.

Vorstverlet noemen we het. Het zijn de dagen waarop de buitentemperaturen zo laag zijn, dat betonmortels niet verwerkt kunnen worden. Sinds het vorige Infobulletin zijn er flink wat van die dagen geweest, maar dat wil niet zeggen dat de bouw van het Nederlands Watermuseum stil is komen te liggen. Redactielid Annelies Verheij-Reijnen is op een koude en grijze winterdag voor het Infobulletin weer een kijkje gaan nemen bij de bouwput van een museum in aanbouw.

Waar zijn de muizen gebleven?

Onmiddellijk valt me op dat de grote gele hijskraan er nog staat. De kraan is zelfs volop in bedrijf. Dat heb ik niet eerder gezien. Telkens worden betonblokken, die aan de rand van de bouwput staan, opgetild en geplaatst op steunpilaren.

Het is een indrukwekkend gezicht. Ondanks de kou is een aantal werklieden aan het werk. In een eerder artikel heb ik deze mannetjes uitgemaakt voor Playmobil-poppetjes. Ik vind ze er nog steeds op lijken. Zeker met die gele helm op. Er loopt één mannetje met een blauwe helm op.

Hij is bijna niet te zien. Lijkt me gevaarlijk. Ik ga vervolgens naar de rentmeesters-woning in de hoop daar nog iets opmerkelijks over de bouw te horen. Mensen zijn bezig met restauratie van de woning, die in de oude staat hersteld zal worden. De kozijnen worden geplaatst voor ramen van dubbel glas. Het balkon wordt vernieuwd. De kantoren worden opgeknapt terwijl enkele ruimten in archief- en opslagruimten zullen veranderen.

De rentmeesterswoning hoort bij het Watermuseum, maar het krijgt geen publieke functie. Het pand zal dienst doen als administratief centrum en als depot- en archiefruimte.

De ingang van de woning is tijdelijk verlegd naar de zijkant van het pand. De deur wordt opengedaan door Anne-Marie Schiffeleers, marketing- en communicatie-specialist. Samen met Piet van de Poll, de projectmanager, is zij bereid iets te vertellen over de voortgang van de bouw, dit ondanks het feit dat het tweetal het razend druk heeft. Over een week of twee, drie zal het dak worden geplaatst. Hiervoor is nodig dat er betonblokken op de steunpilaren worden gezet om het dak, dat zeer zwaar is, te kunnen dragen. Dit had ik buiten al gezien.

Als het dak wind- en waterdicht is, is het nog niet af. Er worden eerst stempels met balken geplaatst. Daarna worden betonnen dakplaten gestort. Zodra het beton is uitgehard, worden de stempels weggehaald. Aan het voormalige restaurant en het molenhuis, samen de Begijnmolen, zullen de werkzaamheden snel beginnen. Het is de bedoeling dat in april/mei de gevels, die tijdelijk opgeslagen zijn, weer teruggeplaatst worden. Het waterrad hoefde voor de verbouwing niet weg. Er zal zelfs een tweede rad bijkomen, aldus de heer van de Poll. Dat schijnt bijzonder te zijn.

Tot nu toe ondervond de bouw weinig hinder van de vorst.

Tot slot vraag ik hoe het met de muizen zit. De vorige keer dat ik een bezoekje bracht aan het Watermuseum vertelde Van de Poll dat het in rentmeesterswoning wemelde van de muizen. Als ik ergens bang voor ben dan is het wel voor muizen. Gelukkig is het 'muizenprobleem' opgelost door de aanwezigheid van enkele katten.

Annelies Verheij-Reijnen

Met de parkbeheerder 'op safari'

Het is prachtig weer, het zonnetje schijnt. Een 'safari' is echt weer leuk om te doen; ik steek er veel van op en het is interessant om de wereld van de bossen en parken eens met andere ogen te bekijken.

Het eerste wat wij vlakbij het Sonsbeek-paviljoen tegenkomen, is een paal. Wat doet die kale paal daar? Er hoort een klok bij. Deze klok was beschadigd en zal na herstel teruggeplaatst worden. De klok is in 1990 geschonken aan de gemeente door de organisatoren van de 'dag van de ouderen'. Het is een blauwe klok met aan twee kanten een wijzerplaat.

Wie het park komt binnenlopen, ziet de wijzers traag kruipen. Dit symboliseert de rust die het park zijn wandelaars biedt. Wie het park uitgaat ziet de wijzers snel vooruitgaan. Hiermee wordt een link gelegd naar de jachtige wereld buiten het park.

Herten

We rijden verder en komen op de plek in het bos waar oudjaarsdag een brand heeft gewoed. De boom waarin de brand werd gesticht, was hol en al dood. Maar zo'n holle boom 'fikt' lekker. De brandweer moest er aan te pas komen.

Bij de hertenkamp, vertelt Jeroen dat van de 64 herten die er rondliepen, er veertig een ander onderkomen hebben gekregen. Veel jonge vrouwtjes zijn weggehaald. Twee mannetjes mogen nog een jaartje blijven. Het is de bedoeling dat er daarna nieuw bloed in de groep komt.

Dunning

In februari begon de dunning in Sonsbeek. Hierbij wordt goed opgelet of er geen 'vleermuisbomen' gekapt worden. Deze

bomen hebben een gele stip. De Vleermuisvereniging controleert of er niet meer bomen een gele stip verdienen. Stel dat zo'n boom toch beschadigd raakt, dan moeten de vleermuizen een ander plekje zoeken. Meestal zal dit wel lukken, want vleermuizen hebben een scherp geheugen en ze weten de eerdere plekjes goed te traceren, vertelt Jeroen

Het hout wordt in het bos aan stukken gezaagd en daarna naar de weg gebracht. Van daaruit wordt het afgevoerd. In het hout zit vaak ijzer nog van de oorlog waardoor het enkel als brandhout kan worden verkocht.

De bladeren worden naar een bos in Schaarsbergen gebracht. Daar heeft in 1970 een grote brand gewoed, waardoor de grond beschadigd raakte. Door nu de grond met die bladeren te bedekken komt er mogelijk meer groei.

In het park staat een nieuw bankje. Dit bankje is geschonken door een familie van wie de pater familias overleden is. Het dient als een soort gedenkteken.

Al het meubilair zal grondig worden schoongemaakt. Dit zal met een hogedrukreiniger gebeuren. Ook zullen er nog herstelwerkzaamheden plaatsvinden. Het drijvende podium voor de boerderij wordt voor april opgeknapt.

Tot slot weet Jeroen te melden dat Restaurant De Boerderij een pannenkoekenhuis wordt. Deze nieuwe bestemming van de boerderij zal zo wordt verwacht zeker beter aansluiten bij het streven naar een laagdrempelige karakter voor het Sonsbeekpark.

Annelies Verheij-Reijnen

Ook in dit nummer van het Infobulletin aandacht voor het onderhoud en andere lopende zaken. Voor de nieuwtjes uit de parken ging Annelies Verheij weer met Jeroen Glissenaar 'op safari' door de parken. Jeroen is parkbeheerder van de parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem.

Op 24 november 1894 was het groot feest op kasteel Zypendaal ten noorden van Arnhem.

Op die dag werd de zesentwintigjarige dochter des huizes - de bevallige jonkvrouwe Alwina - in de echt verbonden met de vier jaar oudere Duitse cavalerie-officier Karl Leopold Eugen Graf von der Goltz. Het huwelijk, dat begon als een sprookje, hield bijna vijftig jaar stand. In de tussentijd drukten de gebeurtenissen, die de wereld van die dagen op zijn grondvesten deden schudden, eveneens hun stempel op de echtverbintenis van deze twee markante kinderen van hun tijd.

Hun levensverhaal leest dan ook als een boeiend geschiedenisboek. In dit nummer van Infobulletin de voorgeschiedenis als eerste uit een serie van vier

De lotgevallen van de laatste bewoners van kasteel Zypendaal: de voorgeschiedenis

De baron had 'op zijn manier' het beste voor met de mensen

Het huwelijk van Mr. Willem Gerard baron Brantsen (geboren op Zypendaal op 24 oktober 1831) en Anita Agnes Clementine Bohlen (geboren in Philadelphia in de Verenigde Staten op 10 augustus 1841) werd reeds snel overschaduwd door het verlies van twee kinderen die kort na hun geboorte in Den Haag stierven. Op 8 november 1868 kregen zij op kasteel Zypendaal een gezonde dochter: Alwina.

Baron Brantsen was een ernstig en hardwerkend man die een belangrijke rol speelde in het landsbestuur. Daarnaast besteedde hij veel energie aan het in cultuur brengen van de honderden hectaren woeste grond ten noorden van de Schelmseweg, niet ver van het kasteel.

De samenleving in de negentiende eeuw, en zeker die welke in die periode in het

ontginningsgebied (nu Schaarsbergen) ontstond, had nog onmiskenbare feodale trekjes.

Invloed

De invloed die enkele rijke families op de arme bevolking van de schrale zandgronden deed gelden, was groot. Toch moet van de baron gezegd worden dat hij 'op zijn manier' het beste voor had met de mensen die aan zijn zorg waren toevertrouwd.

Zo was hij één van de stichters van de Hervormde Gemeente van Schaarsbergen. Met zijn hulp werd, op Brantsen-grond, een kerkgebouw en pastorie gebouwd en een begraafplaats aangelegd.

In 1882 opende in Schaarsbergen, waar al een openbare lagere school was, de christelijke school ('School met de Bijbel') zijn deuren. Het initiatief om tot de oprichting van een christelijke lagere school te komen kwam van Mr. Dr. Willem van den Bergh, de jonge bevlogen hervormde predikant van Schaarsbergen, tevens één van de voorvechters van het christelijk onderwijs. Dankzij de financiële steun van de baron kon het mooie plan van Willem van den Bergh worden gerealiseerd. Als zaakwaarnemer van de baron trad zijn rentmeester op, Hendrik Jan Tiemens. Het beheer van de financiën van de kerk en de school was bij hem in goede handen.

Met het leggen van de eerste steen op 13 maart 1882 door de dertienjarige jonkvrouwe Alwina werd de hechte band tussen de school en de familie Brantsen nog eens bekrachtigd. Het zal, naar mag worden aangenomen, haar eerste 'officiële' optreden zijn geweest.

De eerste steen 'met foutje' van de School met de Bijbel, Schaarsbergen.

Schrijversprofiel

drs. Willem Hendrik Tiemens

Het Infobulletin heeft voor de komende vier nummers een vaste plaats ingeruimd voor de familiegeschiedenis van de laatste bewoners van kasteel Zypendaal:

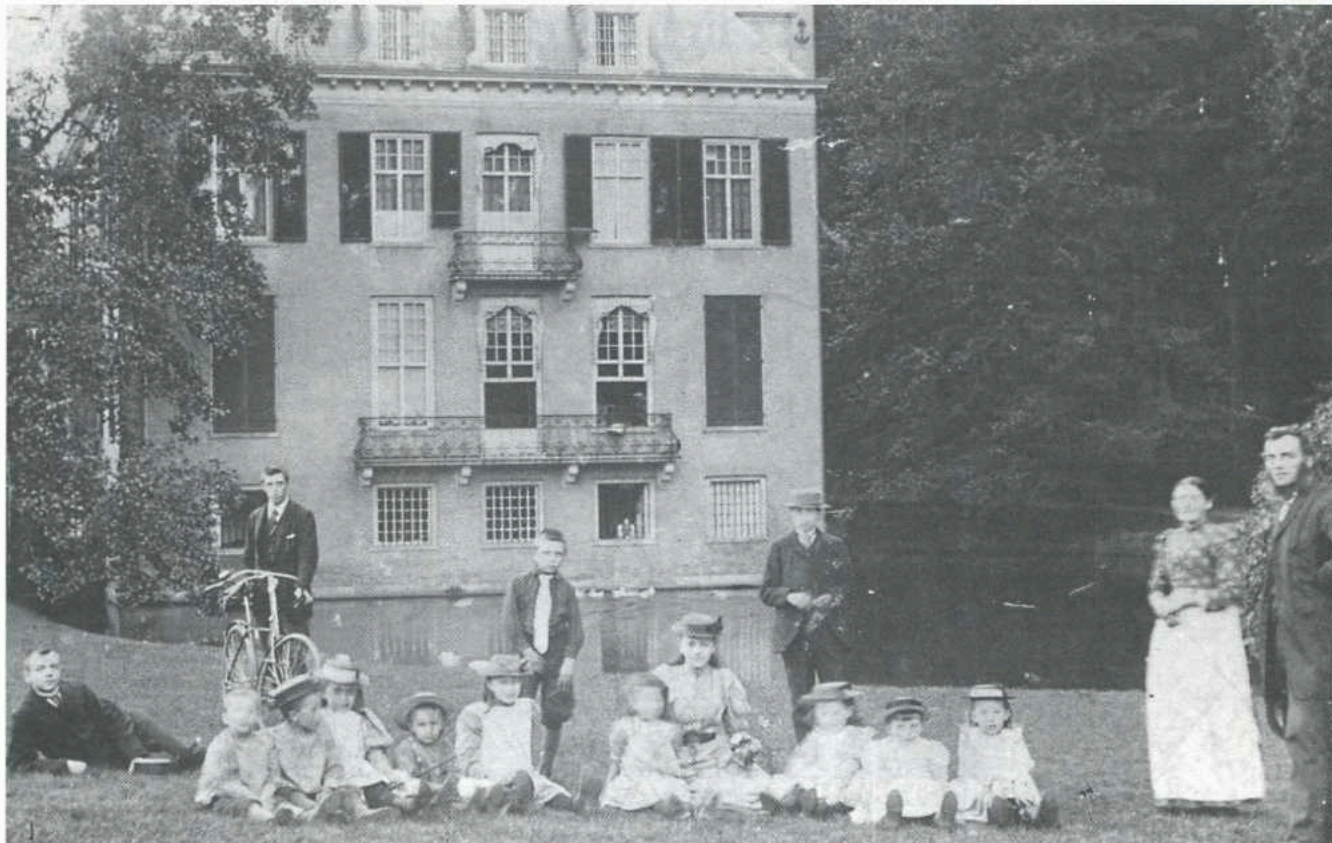
Gravin Alwina Brantsen van der Zijp, Graf von der Goltz en hun gezin.

De geschiedenis is gereconstrueerd door

drs. Willem Hendrik Tiemens, geboren te Schaarsbergen in 1944. De bron voor zijn verhaal was de familiecorrespondentie van zijn voorouders: zijn overgrootvader en zijn grootvader waren rentmeester op het landgoed. Drs. Tiemens heeft al vele publicaties op zijn naam staan.

De rode draad in zijn werk is de oorlogsgeschiedenis van Arnhem en omstreken.

De auteur woont in Doorwerth.

Curieus is wel dat de steenhouwer aanvankelijk een onjuiste leeftijd van Alwina in de steen had gebeiteld; veertien jaar in plaats van dertien! Of het zijn fout was of dat bijvoorbeeld de secretaris van de schoolvereniging een verkeerde opgave deed, valt niet meer na te gaan.

Feit is dat de ambachtsman nog wel

geprobeerd heeft om de fout zo goed en zo kwaad als dat ging te herstellen.

Helemaal gelukt is dat echter niet.

Op het moment van de steenlegging was Karl Leopold Eugen von der Goltz, Alwina's toekomstige echtgenoot, achttien jaar. Hij werd op 28 juni 1864 geboren in Bröl, Duitsland. Zijn vader was in die tijd

Het gezin van de rentmeester, poseerend voor kasteel Zypendaal, omstreeks 1897.

Oberstleutnant in het Pruisische leger. Later zou hij opklimmen tot General-Adjutant van keizer Wilhelm I. De naam Von der Goltz had in Duitsland zeker geen onbekende klank; het geslacht bracht veel diplomaten, hoge bestuursambtenaren en vooral officieren voort. Ook Karl werd beroepsofficier. Evenals zijn vader bij de cavalerie, de befaamde Ulanen. Een beroep dat hem een redelijk

inkomen verschafte.

Dat was zeer welkom, want de graaf mocht niet tot de rijke adel worden gerekend. Althans, niet voordat hij in het huwelijk trad met de levendige jonkvrouw Alwina Brantsen.

W.H. Tiemens

In de volgende editie:

Het sprookjeshuwelijk de eerste 25 jaar.

Dolf Janssen naar Portugal

'Mijn hart ligt bij de natuur'

Sonsbeek Onbeperkt Houdbaar, 100 Jaar Sonsbeek, Sonsbeek 9, Sonsbeekboekjes en ga zo maar door. Dolf Janssen en het Bezoekerscentrum De Watermolen: al jaren samen en toch al jaren een paar apart. Dolf neemt op donderdag 17 april afscheid als projectleider van het Bezoekerscentrum, van de gemeente Arnhem en van Nederland.

Hij gaat - op 55 jarige leeftijd nog eens een nieuwe start maken in Portugal. Marit van de Griend doet verslag van een gesprek bij zijn afscheid.

Dolf Janssen: "Arnhem een geweldige werkgever"

Dolf begon zijn loopbaan in Arnhem in het onderwijs, in 1974 op De Krakeling. Deze school was de eerste interconfessionele basisschool in Arnhem en dat betekende voor Dolf en zijn collega's pionieren. Na vijf plezierige jaren, was Dolf zo slim een 'sabbatical year' in te lassen. Daarna keerde hij terug in zijn geliefde vak op de Jeroen

Boschschool in Arnhem Zuid.

Het lesgeven, schoolkampen e.d. organiseren blijft altijd wel een uitdaging, maar acht jaar bleek toch wat te lang. "Ik was mijn slimme zet bij mijn vorige switch een jaartje er tussenuit vergeten. Ik viel in een diep gat," zegt Dolf. "Maar ik had het geluk de gemeente Arnhem als werkgever te hebben,

een geweldige werkgever” Hij kreeg de mogelijkheid tijdens dat ziekteverlof de opleiding Milieucommunicatie te volgen. Vervolgens kon hij in 1991 als voorlichter aan de slag bij de dienst Milieu en Openbare Werken, voor de sector Natuur en Stedelijk Groen.

Het werd *vechten voor* in plaats van *vechten tegen*, zoals hij in zijn actievoerders-verleden onder meer tegen de kerncentrale Dodewaard, had gedaan.

Groen natuurlijk

Het project ‘Arnhem groen natuurlijk’ werd in die tijd opgestart. Er mocht niet meer met gif worden gespoten om zogenaamd onkruid te verdelen. Ook de ontwikkeling van het Uiterwaardenpark Meinerswijk kwam in die tijd opgang. De link met Sonsbeek en Bezoekerscentrum De Watermolen werd toen gelegd.

Het park Sonsbeek zat in zijn portefeuille en als voorlichter had Dolf geregeld contact met de toenmalige coördinator van het bezoekerscentrum Johan Vijfvinkel.

Dolf z’n hart lag en ligt bij de natuur, ook in de nieuwe baan gaf hij zich voor 200 procent.

“Ik wist letterlijk niet van ophouden” Dat brak hem andermaal op. Toen in 1997 de projectleider Henk Huisman, met de VUT ging kon Dolf voor halve dagen aan de slag op De Watermolen. De andere helft bleef hij werken bij Natuur en Stedelijk Groen. Later werd het een fulltime detachering.

Wat heeft hij allemaal gedaan? Dolf regelde de verhuur, heeft intakegesprekken gevoerd met nieuwe vrijwilligers; projecten en tentoonstellingen en een vakantiebeurs georganiseerd; was betrokken bij Sonsbeek Onbeperkt Houdbaar; 100 jaar Sonsbeek; Sonsbeek 9; de Sonsbeekboekjes en ga zo maar door.

Dolf ervoer zelf, de met name een niet zo bekende kant van het bezoekerscentrum het werken met de vrijwilligers, met mensen die

zich ontwikkelen, die groeien in een taak en die dankzij De Watermolen in een reguliere job aan de slag kunnen als heel bijzonder. “Dat is het unieke” zegt Dolf, “en het mooie van het bezoekerscentrum”

Nu heeft Dolf met zijn vrouw Phine een nieuwe droom: hun Portugese Landgoed Quinta do Pomarinho. Op deze biologische boerderij gaan ze wonen, het land exploiteren en gasten ontvangen vanaf mei 2003. Dat betekent weer onzekerheid, pionieren, ontwikkelen, hard werken, maar ook zon, natuur, lieve mensen en alles wat die droom inhoudt. Zelf voelt hij, dat hij met deze nieuwe droom, zijn hart volgt en daardoor rustiger is, de dingen meer kan loslaten. Alleen al daarvoor, is deze droom van grote waarde. Dolf wil bij zijn afscheid geen geschenken, maar graag geld voor de onlangs afgebrande uitkijkpost in zijn andere geliefde park Meinerswijk.

Marit van de Griend

Portugal-avond in De Watermolen

Han Sibon verzorgt op 27 maart een presentatie over het Parque Nacional Penada do Geres en de mogelijkheden om met gids een tiendaagse ontdekkingsstocht in dit ongerepte land van graniet en espigueiros te maken. Han woont in Noord-Portugal in de provincie Minho.

Dolf Janssen vertoont beelden van het Parque Natural Serra da So Mamede, de individuele wandelingen die er gemaakt kunnen worden en de mogelijkheden die zijn landgoed Quinta do Pomarinho (Castelo de Vide) en de omgeving biedt aan gasten.

Dolf verhuist begin mei met partner Phine naar de Norte d’Alentejo.

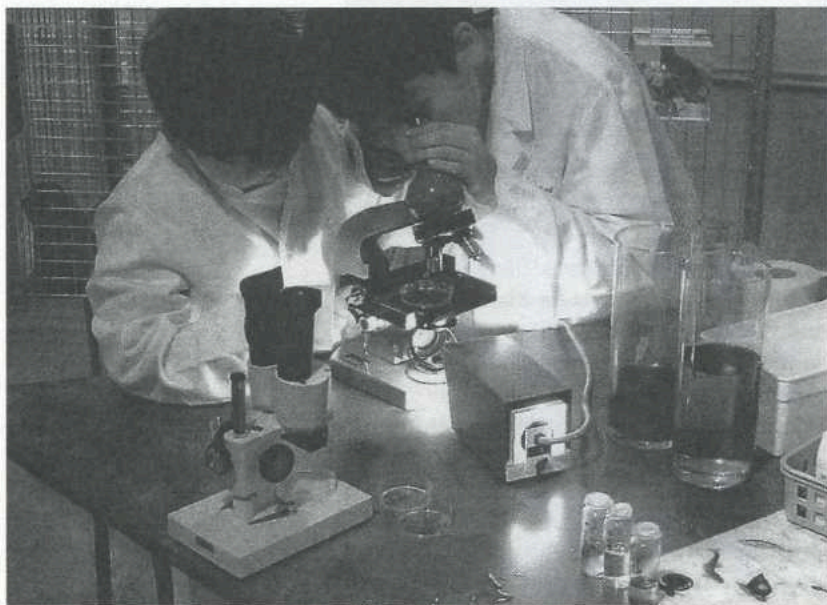
Aanvang 19.30 uur, toegang gratis

Stenen, muizen en klein waterleven; doodgewone natuur krijgt volop de aandacht in de tentoonstelling 'De Grote Drie' tijdens de zomervakantie in Bezoekerscentrum de Watermolen. Vanaf vrijdag 11 juli.

In het jeugdlab kunnen de 'Grote Drie' nader bekeken worden.

De Grote Drie

Aan de hand van schitterende foto's, grappige cartoons en leuke proefjes kunnen kinderen van alles ontdekken over de bovengenoemde drie onderwerpen. Ieder onderwerp bestaat uit twee gedeelten. Bij elk onderwerp hoort een stukje tentoonstelling en een stukje jeugdlab. De tentoonstelling bestaat uit een zuil gemaakt van metaal waar je doorheen kunt kijken. Bij zo'n zuil kunnen kinderen allerlei wetenswaardigheden bekijken over het onderwerp. Voor jonge kinderen is er bij de tentoonstelling van elk onderwerp een hoekje ingericht met voelkistjes, plaatjes, verhaaltjes en kleurplaten. Kinderen van tien jaar en ouder kunnen na het bekijken van de tentoonstelling plaatsnemen in het jeugdlab. Voor elk onderwerp staat er een tafel klaar waar proefjes aan gedaan kunnen worden. Zo testen ze de hardheid van stenen, bekijken ze

de botjes van muizen die uit een braakbal van een uil komen en zien ze heel kleine waterbeestjes door een microscoop. De hele tentoonstelling is in de eerste plaats gericht op kinderen, maar het is zeker ook voor volwassenen net zo leuk.

Peuren in de Poel

Voor wie enthousiast is geraakt over de getoonde onderwerpen kan buiten, in park Sonsbeek, 'De Grote Drie' gaan opsporen. Zoals sommigen wel bekend, kun je met de kist 'Peuren in de poel' waterbeestjes gaan bekijken, maar in juli ligt er ook een wandelroute klaar met de naam 'Op zoek naar De Grote Drie'. Deze wandeling is bedoeld voor zowel kinderen als volwassenen en heeft de vorm van een klein boekje waarmee je zelf op pad kunt. In het boekje staan wetenswaardigheden over het thema en aan de hand van vragen word je uitgenodigd om te zoeken naar stenen, sporen van muizen en om te kijken naar de wat grotere beesten op en om het water. Voor ouders met kinderen wordt ook eenmalig de mogelijkheid geboden om deze wandeling onder leiding van een gids te volgen.

Op dit moment is het bezoekerscentrum bezig met het voorbereiden van de tentoonstelling en de bijbehorende buitenactiviteiten. De project werd al eerder in een in een andere vorm door het Natuurmuseum Nijmegen uitgevoerd. De openingstijden zullen tijdig vermeld worden in de plaatselijke kranten en bij het Bezoekerscentrum. Houd dit van de zomer dus goed in de gaten en kom zeker met kinderen en kleinkinderen eens kijken!

Lesley Wester

Jaarvergadering Vrienden van Sonsbeek

Max Meijer en SonsbeekX

Bij Sonsbeektentoonstellingen ging er, ook de laatste keer het nodige fout met publieksgerichtheid en promotie van het evenement. Er werd veel geïmproviseerd met vanzelfsprekende zaken als goede looproutes, verwijzingsbordjes naar objecten, onderhoud en rondleiding van bezoekers. Ook het informeren van pers en publiek kreeg lang niet altijd voldoende aandacht.

Een van de oorzaken: steeds werd per tentoonstelling ad hoc een nieuwe organisatie opgetuigd die weer dezelfde fouten maakte.

Het Museum voor Moderne Kunst Arnhem zal in de toekomst meer en anders betrokken worden bij de organisatie van de Sonsbeek-tentoonstellingen.

Op de ledenvergadering van de Vrienden van Sonsbeek komt Max Meijer, directeur van het museum een en ander over de plannen voor Sonsbeek X vertellen. Hij wil ook graag de mening van de Vrienden van Sonsbeek horen.

De ledenvergadering is op woensdag 19 maart 2003 in het Bezoekerscentrum De Watermolen, Zypendaalseweg 24a.

De vergadering begint om 20.00 uur. Na de gebruikelijke huishoudelijke zaken als bestuursverkiezing, verslag 2002 en begroting 2003, volgt de presentatie door Max Meijer.

Bestuurswisseling

Jan Vierdag, gaat het bestuur van de Vrienden van Sonsbeek verlaten. Jan is bestuurslid sinds 1995. Hij heeft zich van het begin af aan ingezet voor de samenwerking met De Watermolen. Hij is nu voorzitter van

het bestuur van Stichting Bezoekerscentrum De Watermolen.

Ook *Carel Otten* gaat het bestuur van de Vrienden verlaten. Carel is sinds zomer 2000 eindredacteur van het Infobulletin. Mede aan hem danken we de in samenwerking met de vrijwilligers van De Watermolen geslaagde vernieuwing van inhoud en vorm van het ledenblad.

Volgens rooster treden verder af *Jan Kramer* (Prodesse Conamur), *Mimi Huibers-van Neck* (IVN), en de leden van het dagelijks bestuur *Kees Hoogendijk* en *Loes Prakke Scheuermann*. Het bestuur draagt hen voor ter herbenoeming.

Nieuwe voorzitter

Het doet het bestuur van de Vrienden van Sonsbeek genoegen Hendrik Broekhuizen te kunnen voorstellen. Hij is kandidaat voor de functie van voorzitter van de vereniging.

Hendrik Broekhuizen loopt al een jaar mee in het dagelijks bestuur. Hendrik is afkomstig uit de 'groene' wereld. Hij studeerde aan de Landbouw Universiteit Wageningen, was onder meer landbou wattaché in Noord Afrika (Tunis), landbouwconsulent namens de rijksoverheid in Gelderland en laatstelijk directeur van de Praktijkschool Barneveld. Hij woont al jaren in Arnhem en is sinds zijn pensionering in diverse vrijwilligers-organisaties actief. Hij is met zijn hond een vaste bezoeker van de parken. Het bestuur beveelt zijn kandidatuur van harte aan.

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

En. is uw
buurman
al lid van
de Vrienden ?

Met uw contributie
voor de *Vrienden*
van Sonsbeek draagt
u tevens bij aan het
in stand houden van
Bezoekerscentrum
De Watermolen?

Informatie
026-443 34 95

bezoekerscentrum
De Watermolen

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek en Bezoekerscentrum De Watermolen. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek.

ISSN 1567-1054

Redactie:

Jos Diender
Annelies Verheij-Reijnen
Rozanne van Putten

Bijdragen:

H.W. Tiemens
Lesley Wester
Marit van de Griend
H. de Jonge Van den Eelaart

Eindredactie/Vormgeving:

Carel Otten
Druk: Presikhaaf, Arnhem

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum
De Watermolen,
Zijpendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem

De Arnhemse jaren van Hendrik Antoon Lorentz

Dit jaar is het precies 150 jaar geleden dat Nobelprijswinnaar voor Natuurkunde, Hendrik Antoon Lorentz, in Arnhem werd geboren. Tot zijn 24ste levensjaar heeft Lorentz in Arnhem gewoond en gestudeerd. Als eerbetoon aan deze beroemde wetenschapper staat sinds 1931 in Park Sonsbeek een prachtig standbeeld.

Het jaar 2003 is door Bezoekerscentrum De Watermolen, uitgeroepen tot Lorentz-jaar. Het bezoekerscentrum wil aandacht aan Lorentz besteden door middel van een expositie over de Arnhemse jaren (1853-1877) van deze beroemde wetenschapper.

De jeugdjaren van Lorentz vormen de rode draad om het een en ander te vertellen en te laten zien over (het leven in) Arnhem in de tweede helft van de 19e eeuw. En dit alles in de vorm van teksten, foto's, illustraties en gebruiksvoorwerpen.

Een projectgroep is al weken aan het 'spitten' in diverse Arnhemse archieven. Voor het verzamelen van voorwerpen uit de tweede helft van de negentiende eeuw wordt contact gelegd met o.a. het Nederlands Openlucht Museum en een speelgoedmuseum.

De expositie over Lorentz moet begin juni klaar zijn en zal eind van die maand worden geopend.

De werkgroep Lorentz

Reden retourzending:

postcode:

Plaats:

Straat:

Naam:

Het correcte adres is:

Vrienden van Sonsbeek, Zijpendaalseweg 24A, 6814 CL Arnhem.
sturen naar:

het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug
vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo

Retour afzender/adreswijziging

TPG Post

Port betaald